

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-222-230

УДК 340.1

Н. О. КЛЕЩЕНКО,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0002-4317-1470

ВИКОНАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена проблемам та гарантіям забезпечення виконання як форми реалізації норм права в період воєнного стану. Окреслюються основні сфери, в яких виконання проявляється як форма реалізації права. Наголошується, що проблеми виконання норм права у воєнний період зумовлені як об'єктивними чинниками збройного конфлікту, так і недосконалістю правового регулювання. Визначаються ключові гарантії виконання норм права у воєнний період.

Ключові слова: реалізація права, форми реалізації права, виконання норм права, воєнний стан, правопорядок, гарантії забезпечення виконання норм права, правомірна поведінка, правова свідомість, обов'язки.

Kleschenko Natalia. Enforcement as a form of implementation of norms of law during martial state: problems and guarantees of provision

The article is devoted to the problems and guarantees of ensuring the implementation of the norms of law as a form of implementation of the norms of law during the period of martial law. The main areas in which the implementation is manifested as a form of implementation of the law are outlined. It is emphasized that the problems of implementing the norms of law during the war period are caused by both objective factors of the armed conflict and the imperfection of legal regulation. The key guarantees of implementing the norms of law during the war period are determined.

Keywords: implementation of the law, forms of implementation of the law, implementation of the norms of law, martial law, law and order, guarantees of ensuring the implementation of the norms of law, lawful behavior, legal awareness, duties.

Постановка питання. Запровадження воєнного стану у 2022 році зумовило істотну трансформацію механізмів реалізації норм права, у межах яких виконання постає ключовою формою правореалізації, спрямованою на забезпечення публічних інтересів, обороноздатності держави та стабільності правопорядку. В умовах воєнного часу виконання правових норм набуває підвищеної імперативності, поєднуючись із розширенням обсягу юридичних обов'язків суб'єктів та водночас із допустимими обмеженнями суб'єктивних прав і свобод.

* **Kleschenko Natalia**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

Актуальність дослідження зумовлюється також наявністю практичних проблем, пов'язаних із забезпеченням належного виконання норм права за умов надзвичайних викликів, інституційних обмежень і швидких змін нормативного регулювання. Недостатня узгодженість між вимогами правової необхідності та механізмами гарантування прав людини створює ризики правових деформацій, формалізації виконання та зниження рівня довіри до державних інституцій. У цьому контексті наукове осмислення виконання як форма реалізації норм права в період воєнного стану є необхідним для вироблення ефективних правових гарантій, удосконалення правозастосовної практики та забезпечення балансу між публічними інтересами держави і захистом прав та свобод особи.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз виконання як форми реалізації норм права в період воєнного стану, виявлення основних проблем його здійснення та обґрунтування системи гарантій забезпечення належного виконання правових приписів в умовах дії особливого правового режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації правових норм завжди привертало увагу науковців. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили такі науковці, як С. Гусарєв, О. Зайчук, В. Копейчиков, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович та ін. Водночас недостатньо дослідженими є окремі форми реалізації норм права, зокрема виконання, особливо в умовах дії воєнного стану.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Зокрема, використано діалектичний метод для аналізу виконання норм права як динамічного процесу, що зазнає трансформацій під впливом воєнного стану. Системно-структурний метод послугував для з'ясування місця виконання в механізмі реалізації норм права та взаємозв'язку проблем і гарантій його забезпечення. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативно-правових актів, що регулюють виконання правових приписів та особливості їх дії у воєнний час.

Виклад матеріалу. В сьогодишніх умовах динамічних суспільних трансформацій, особливо в період дії воєнного стану, зростає значення не лише формального існування норм права, а й їх фактичного втілення у поведінці суб'єктів права. Саме через реалізацію право набуває свого соціального призначення, перетворюючись із абстрактних нормативних приписів на дієвий інструмент упорядкування суспільних відносин. У загальній теорії права під реалізацією права розуміють фактичне здійснення правових приписів у поведінці та діяльності (бездіяльності) суб'єктів права. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права¹.

Найбільш поширеним і важливим є поділ форм реалізації норм права за характером дій правореалізуючих суб'єктів. На цій підставі розрізняють такі

форми реалізації, як: дотримання (суб'єкт не вчиняє дій, заборонених приписами права); виконання (суб'єкт виконує дії, до яких його зобов'язують приписи норми права); використання (суб'єкт відповідно до своїх інтересів і потреб використовує права, надані йому відповідно до приписів норм права); застосування (діяльність державних органів або посадових осіб, що спрямована на реалізацію норм права з метою вирішення конкретної справи шляхом видання індивідуально-правових приписів)².

Виконання є однією з форм реалізації у праві, суть якого полягає у втіленні адресатом у фактичній поведінці правових зобов'язань шляхом вчинення певного роду дій³. Як зазначає О. Легка, зобов'язуючі норми закріплюють вимогу активної поведінки щодо здійснення зазначених у цих нормах позитивних дій з боку фізичних або юридичних осіб. Здійснення таких позитивних дій спрямоване на досягнення бажаного для суспільства, держави і особи соціального результату. Відмова від виконання зобов'язуючих норм або їх неналежне виконання зумовлює застосування примусової сили держави. І навпаки, людина, яка активно, якісно виконує свій обов'язок, може бути заохочена². У системі форм реалізації права виконання тісно пов'язане з рівнем правосвідомості та правової культури суб'єктів та ефективністю механізмів правового регулювання.

Воєнний стан, як особливий правовий режим, істотно трансформує умови реалізації правових норм⁴, зокрема у частині виконання обов'язків. Його ключовими рисами є пріоритет публічних і безпекових інтересів над приватними, обмеження окремих прав і свобод людини відповідно до Конституції, розширення обсягу імперативних норм. У таких умовах виконання норм права набуває підвищеного мобілізаційного характеру, оскільки значна частина правових приписів спрямована на забезпечення оборони держави, громадської безпеки, функціонування критичної інфраструктури, виконання військового обов'язку, трудових та цивільно-правових обов'язків в умовах надзвичайних викликів.

Виконання норм права виявляється як повторювана та соціально значуща поведінка суб'єктів, спрямована на реалізацію закріплених у законодавстві юридичних обов'язків. Така поведінка проявляється у щоденній діяльності, зокрема у виконанні трудових обов'язків, адміністративних приписів, сплаті податків тощо. У період воєнного стану виконання норм права найбільш яскраво проявляється у таких сферах, як: 1) оборонна, зокрема, через виконання обов'язків щодо військового обліку, мобілізації, проходження військової служби тощо; 2) публічно-адміністративна сфера, а саме дотримання комендантської години, спеціальних правил пересування, виконання розпоряджень органів державної влади та військових адміністрацій; 3) трудова, через виконання трудових обов'язків в умовах зміни режиму праці, залучення до суспільно корисних робіт, виконання спеціальних завдань на об'єктах критичної інфраструктури; 4) цивільно-правова сфера, виконання договірних

зобов'язань за умов форс-мажору, дотримання спеціальних економічних режимів.

Окреслення основних сфер, у яких здійснюється виконання норм права в умовах воєнного стану, дає змогу охарактеризувати практичний вимір їх дії та виявити ключові напрями правового регулювання в надзвичайних обставинах. Водночас аналіз цих сфер засвідчує, що ефективність виконання правових приписів не є однорідною та супроводжується низкою системних ускладнень. Тому слід зосередити увагу на проблемах виконання норм права у воєнний період, зумовлених як об'єктивними чинниками збройного конфлікту, так і недосконалістю правового регулювання та практики його застосування.

Зокрема, до таких проблем слід віднести фізичну неможливість виконання обов'язків, що могло бути спричинене руйнуванням інфраструктури, окупацією територій, загрозою життю та здоров'ю, що унеможливорює або істотно ускладнює виконання окремих приписів; кадровий дефіцит, тому що мобілізація, загибель або переміщення осіб знижують спроможність органів влади забезпечувати належну реалізацію норм права; соціально-психологічні проблеми (зниження рівня правосвідомості в умовах стресу, у ряді випадків суб'єкти керуються не правовими приписами, а уявленнями про справедливість чи виживання, що ускладнює виконання норм).

Зазначені проблеми виконання норм права у воєнний період зумовлені об'єктивними надзвичайними умовами, трансформацією механізмів публічного управління, обмеженістю ресурсів та зростанням дискреційних повноважень органів влади – свідчать про підвищену вразливість реалізації правових приписів. У зв'язку з цим аналіз виконання норм права не може обмежуватися лише констатацією наявних труднощів, а потребує зосередження та таких правових і організаційних механізмів, які здатні нейтралізувати зазначені ризики та забезпечити стійкість правового регулювання. Тому логічним убачається проаналізувати гарантії забезпечення виконання норм права як самостійної форми їх реалізації, що покликана трансформувати нормативні приписи у фактичну правомірну поведінку суб'єктів права. Розкриття змісту таких гарантій дасть змогу не лише окреслити умови ефективного виконання норм права у воєнний період, а й визначити межі допустимого втручання держави, співвідношення примусу і добровільності, а також інституційні та процедурні засоби підтримання правопорядку в умовах воєнного часу.

Так, забезпечення гарантій реалізації прав є однією з ключових складових стабільного функціонування правової системи, що спрямована на регулювання суспільних відносин відповідно до норм права. У юридичній науці ці гарантії розглядаються як сукупність заходів, механізмів та умов, що створюють основу для дотримання принципів законності всіма суб'єктами правовідносин. Вони забезпечують як належну реалізацію правових норм, так і їх ефективний контроль і захист, що дає змогу досягти високого рівня правової безпеки в суспільстві⁵. Що ж до гарантій забезпечення виконання як

форми реалізації норм права в період воєнного стану, то вони являють собою систему нормативно закріплених, організаційно-інституційних та процедурно правових засобів, спрямованих на створення умов для належного, своєчасного і обов'язкового дотримання правових приписів усіма суб'єктами права в умовах надзвичайних суспільно-політичних обставин. Їх значення зумовлюється підвищеним рівнем правових ризиків, трансформацією повноважень органів публічної влади та необхідністю забезпечення балансу між вимогами національної безпеки та захистом прав і свобод людини.

До ключових гарантій забезпечення виконання норм права у воєнний період слід віднести: 1) чіткість і визначеність правових приписів; 2) ефективне функціонування органів державної влади та військового управління; 3) наявність дієвих механізмів контролю і відповідальності за порушення правових норм; 4) належне інформаційне забезпечення суб'єктів права та ресурсне забезпечення органів, відповідальних за виконання норм права; 4) правова освіта і роз'яснювальна робота щодо особливостей функціонування правового режиму воєнного стану. Сукупність зазначених гарантій забезпечує стабільність правового порядку та запобігає деформаціям у процесі реалізації права в умовах воєнного стану.

У цьому контексті особливого значення набуває баланс між імперативністю правового регулювання та збереженням механізмів правового захисту, що унеможливорює трансформацію воєнного стану у простір правового свавілля. Забезпечення такого балансу передбачає чітке визначення меж дискреційних повноважень органів державної влади, запровадження ефективних процедур контролю за їх реалізацією, а також підтримання функціональної спроможності судової системи, як ключового елементу гарантування виконання норм права. У зазначеному контексті наголошував О. Тимошук, зазначаючи, що воєнний стан не повинен стати приводом для узурпації влади чи зловживання нею. Для цього необхідно забезпечити незалежний контроль за діяльністю державних органів, зокрема правоохоронних. Вчений підкреслював, що права людини є ефективним інструментом обмеження публічної влади, що запобігає їй довільній дії. Ця особливість робить права людини характерною рисою демократичного державно-правового режиму, на відміну від авторитарних та тоталітарних режимів, які не визнають природний характер цих прав і пов'язують їх із власною волею⁶. Водночас виконання правових приписів у воєнний період значною мірою залежить від рівня правової свідомості суб'єктів права та ступеня внутрішньої мотивації до правомірної поведінки. У такому аспекті правова освіта, своєчасне інформування в суспільстві та формування довіри до права виступають не допоміжними, а системотвірними гарантіями, що забезпечують добровільне та усвідомлене виконання норм права навіть за умов обмеження окремих прав і свобод. У результаті функціонування вищезазначених гарантій формується відповідне нормативно-ціннісне середовище, у межах якого правомірна поведінка суб'єктів набуває системного та передбачуваного характеру. Поєднання примусових і непри-

мусових механізмів правового впливу спрямовує індивідів до правомірної поведінки не лише через страх юридичної відповідальності, а й через усвідомлення соціальної значущості та необхідності дотримання правових приписів. Така взаємодія механізмів забезпечення права дає змогу забезпечити стійкість правопорядку та мінімізувати прояви правових деформацій у період воєнного стану.

Як слушно зауважує Г. Свириденко, «правомірну поведінку не можна розглядати поза контекстом складних процесів, які відбуваються у суспільстві та державі, зокрема у свідомості людини як суб'єкта суспільних, а отже, правових відносин. При цьому, як переконливо свідчать складні та суперечливі реалії сьогодення, одна з основних проблем формування належного рівня соціально активної правомірної поведінки в державі перебуває не стільки у формально-юридичній площині (наприклад, якість законів, ефективний апарат держави тощо), скільки в самій людині, її свідомості та ціннісних орієнтаціях, прагненнях, інтересах тощо. У зв'язку з цим надзвичайно важливою складовою забезпечення соціально активної правомірної поведінки людини є формування морально-правової, ціннісної системи координат її свідомості»⁷.

Важливо зазначити, що на виконання як форму реалізації, як у період дії воєнного стану, так і у мирний період, можуть мати вплив різні аспекти. Передусім це нормативний, який визначає якість правового регулювання, від якого безпосередньо залежить можливість виконання норм. Сюди можна віднести чіткість і визначеність правових норм, внутрішню узгодженість законодавства, співвідношення загальних і спеціальних норм, реалістичність юридичних обов'язків, їх відповідність фактичним умовам життя. Наступний – інституційний аспект, оскільки виконання норм права залежить від спроможності інститутів, відповідальних за створення умов реалізації правових приписів. Зокрема, це ефективність органів державної влади та місцевого самоврядування, координація між різними органами публічної влади, рівень контролю та нагляду за виконанням норм тощо. Соціально-економічні аспекти – визначають реальну здатність суб'єктів виконувати юридичні обов'язки. Психологічний аспект, який пов'язаний із внутрішньою мотивацією суб'єктів права та їх ставленням до правових приписів. Він включає рівень правосвідомості, довіру до держави та правових інститутів, вплив стресових і кризових факторів. Політичний аспект формується під впливом загального політико-правового середовища в державі та залежить від характеру політичного режиму, реального стану верховенства права, політичної стабільності тощо.

Висновок. Виконання як форма реалізації норм права в період воєнного стану характеризується підвищеною імперативністю, мобілізаційною спрямованістю та залежністю від фактичних обставин війни. Основні проблеми його здійснення мають комплексний характер і зумовлені поєднанням нормативної нестабільності, інституційних обмежень, ресурсного дефіциту та соціально-психологічних чинників.

Ефективність виконання норм права в умовах воєнного стану безпосередньо залежить від балансу між публічними інтересами безпеки та дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності й пропорційності. До ключових гарантій забезпечення виконання норм права у воєнний період слід віднести: 1) чіткість і визначеність правових приписів; 2) ефективне функціонування органів державної влади та військового управління; 3) наявність дієвих механізмів контролю і відповідальності за порушення правових норм; 4) належне інформаційне забезпечення суб'єктів права та ресурсне забезпечення органів, відповідальних за виконання норм права; 4) правова освіта і роз'яснювальна робота щодо особливостей функціонування правового режиму воєнного стану.

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ, 2001. С. 208.
2. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 31. 3. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016; Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. С. 585. 4. Agamben G. State of Exception / translated by Kevin Attell / The University of Chicago Press. 2005. 95 p. 5. Дашутін І. В. Юридичні гарантії законності у трудових відносинах за участю судді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Т. 2. Вип. 80. С. 131–132. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.19> 6. Тимошук О. Г. Здобутки та виклики України у питаннях прав людини на шляху до європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 56. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/10> 7. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: сучасний контекст: монографія. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2018. С. 30.

References

1. Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. Kyiv, 2001. S. 208 (in Ukr.). 2. Lehka O. V. Realizatsiia norm prava: teoretyko-pravovi aspekty. *Pravo i suspilstvo*. 2012. № 1. S. 31 (in Ukr.). 3. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t.* Kharkiv: Pravo, 2016 (in Ukr.); Zahalna teoriia prava / redkol.: O. V. Petryshyn (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. Yuryd.un-t imeni Yaroslava Mudroho, 2017. S. 585 (in Ukr.). 4. Agamben G. State of Exception / translated by Kevin Attell / The University of Chicago Press. 2005. 95 p. 5. Dashutin I. V. Yurydychni harantii zakonnosti u trudovykh vidnosynakh za uchastiu suddi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsional'noho universytetu*. Serii: Pravo. 2023. T. 2. Vyp. 80. S. 131–132. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/58777> DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.19> (in Ukr.). 6. Tymoshchuk O. H. Zdobutky ta vyklyky Ukrainy u pytanniakh prav liudyny na shliakhu do yevropeiskoi intehtratsii. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. № 2 . S. 56. URL: <http://lsei.org.ua/2024/12.pdf> DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/10> (in Ukr.). 7. Svyrydenko H. V. Pravomirna povedinka: suchasnyi kontekst: monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 2018. S. 30 (in Ukr.).

Kleschenko Natalia. Enforcement as a form of implementation of norms of law during martial state: problems and guarantees of provision

Introduction. The introduction of martial law in 2022 led to a significant transformation of the mechanisms for implementing legal norms, within which enforcement becomes a key form of law enforcement aimed at ensuring public interests, the state's defense capability, and the stability of law and order. In wartime, the enforcement of legal norms becomes increasingly imperative, combined with an expansion of the scope of legal obligations of subjects and, at the same time, permissible restrictions on subjective rights and freedoms. The relevance of the study is also due to the presence of practical problems related to ensuring the proper implementation of legal norms under conditions of extraordinary challenges, institutional restrictions, and rapid changes in regulatory regulation. In this context, scientific understanding of enforcement as a form of implementing legal norms during martial law is necessary to develop effective legal guarantees, improve law enforcement practice, and ensure a balance between the public interests of the state and the protection of individual rights and freedoms.

The aim of the article. The purpose of the article is a comprehensive theoretical and legal analysis of enforcement as a form of implementing legal norms during martial law, identifying the main problems of its implementation, and substantiating the system of guarantees for ensuring the proper implementation of legal provisions under the conditions of a special legal regime.

Results. Enforcement is one of the forms of implementation in law, the essence of which is the embodiment by the addressee in the actual behavior of legal obligations by committing a certain type of action. In the system of forms of implementation of law, enforcement is closely related to the level of legal awareness and legal culture of subjects and the effectiveness of legal regulation mechanisms.

In conditions of martial law, the implementation of legal norms acquires an increased mobilization character; since a significant part of legal regulations is aimed at ensuring the defense of the state, public security, the functioning of critical infrastructure, the fulfillment of military duty, labor and civil obligations in conditions of extraordinary challenges.

During this period, the implementation of legal norms is manifested in the following areas: 1) defense, in particular through the fulfillment of obligations regarding military registration, mobilization, military service, etc.; 2) public and administrative sphere, namely, compliance with curfew, special rules of movement, the implementation of orders of state authorities and military administrations; 3) labor, through the performance of labor duties in conditions of changing the work regime, involvement in socially useful works, performing special tasks at critical infrastructure facilities; 4) civil law, fulfillment of contractual obligations under force majeure conditions, compliance with special economic regimes. Guarantees of enforcement as a form of implementation of legal norms during martial law are a system of normatively enshrined, organizational-institutional and procedural legal means aimed at creating conditions for proper, timely and mandatory compliance with legal requirements by all subjects of law in conditions of extraordinary socio-political circumstances. The key such guarantees include: 1) clarity and certainty of legal requirements; 2) effective functioning of state authorities and military management; 3) the presence of effective mechanisms for control and responsibility for violations of legal norms; 4) proper information support for subjects of law and resource provision for bodies responsible

for the implementation of legal norms; 4) legal education and explanatory work on the features of the legal regime of martial law. The set of these guarantees ensures the stability of the legal order and prevents deformations in the process of implementing law under martial law.

Conclusions. *Enforcement as a form of implementing the norms of law during martial law is characterized by increased imperativeness, mobilization orientation and dependence on the actual circumstances of the war. The main problems of its implementation are complex and are caused by a combination of regulatory instability, institutional constraints, resource shortages and socio-psychological factors. The effectiveness of the implementation of the norms of law under martial law directly depends on the balance between public security interests and compliance with the principles of the rule of law, legal certainty and proportionality.*

Keywords: *implementation of the law, forms of implementation of the law, implementation of the norms of law, martial law, law and order, guarantees of ensuring the implementation of the norms of law, lawful behavior, legal awareness, duties.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.01.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026